

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית¹

דורית סגל-אנגלצ'ין,² רוני קאופמן² ואפרת הוס²

המאמר דן בשאלה מדוע תוכניות הלימוד לעבודה סוציאלית בישראל ובעולם מתקשות להעמיד בוגרים המעוניינים לפעול, לא רק ברמת המיקרו, אלא גם ברמת המקרו. המחקר המוצג במאמר בדק את השפעתה של תוכנית לימודי שדה ייחודית, המשלבת הכשרה בארגונים לשינוי חברתי עם הכשרה בשירותים חברתיים הממוקדים בפרט, על האוריינטציות המקצועיות של סטודנטים הלומדים בשנה הראשונה ללימודי התואר. מהממצאים עולה שבמהלך השנה חלה ירידה בשיעור הסטודנטים שהביעו עניין בפרקטיקת מקרו, ועלה שיעורם של אלה שהביעו עניין בפרקטיקת מיקרו. עוד נמצא שאצל רוב הסטודנטים חלה ירידה בתחושת מסוגלותם לעסוק בפרקטיקת מדיניות ובעבודה שעניינה שינוי חברתי. המאמר מסביר את ממצאי המחקר דרך גישות שונות ומציע מספר חלופות שעשויות לתרום להעמדת בוגרים, הנכונים והמסוגלים לשלב מתן סיוע ברמת הפרט והמשפחה עם התערבות ברמת הקהילה והמדיניות.

מלות מפתח: אוריינטציה מקצועית, חינוך לעבודה סוציאלית, גישה גרית, מיקרו ומקרו פרקטיקה

1 המאמר הוא גרסה עדכנית של מאמר שפורסם בשנת 2012 ב-Journal of Social Work Education, גיליון 44 (3).

2 המחלקה לעבודה סוציאלית ע"ש שפיצר, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

מבוא

מחויבותה של העבודה הסוציאלית לקידום צדק חברתי מכוונת את אנשיה להיות מעורבים בפרקטיקת מקרו, שתכליתה שינוי מדיניות ופרקטיקות של מוסדות המחוללים או המנציחים בעיות ועולות חברתיות (Abramovitz, 2001; Mizrahi, 2001). מחויבות זו, המודגשת בהגדרה הבינלאומית של העבודה הסוציאלית (Hare, 2004) ובקוד האתיקה של העובדים הסוציאליים בארץ (איגוד העובדים הסוציאליים, 1994), מציבה לפני מוסדות החינוך לעבודה סוציאלית אתגר כפול: להכשיר את הסטודנטים לסייע לנפגעי המדיניות האנטי חברתית ובה בעת לשמש כסוכני צדק חברתי (Abramovitz, 1993; Hamilton & Fauri, 2001; Moore & Johnston, 2002). הכשרה זו חיונית לעיצוב אנשי מקצוע המסוגלים ליישם את מחויבותה של העבודה הסוציאלית לקדם את רווחת הפרט ובר בוד לפעול למען שינויים מבניים שייטיבו עם האוכלוסיות המוחלשות (Reamer, 1991).

כמענה לאתגר הכפול העומד לפתחם פיתחו רבים ממוסדות החינוך לעבודה סוציאלית תוכניות לימודים גנריות לתואר בוגר בעבודה סוציאלית, המבקשות להכשיר סטודנטים המסוגלים לשלב בין פרקטיקה ברמת המיקרו (פרט ומשפחה) לפרקטיקה ברמת המקרו (קהילה, ארגונים ומדיניות) (ראו למשל, Birkenmaier, Berg-Weger, & Dewees, 2013). ואולם מחקרי אורך שנערכו בארץ ובארצות הברית מראים שלתוכניות אלה השפעה מועטה בלבד על התפיסות ועל השאיפות המקצועיות של בוגריהן. נמצא שרוב הסטודנטים העומדים לפני סיום לימודיהם דבקים בעמדות שאפיינו אותם בראשית לימודיהם בנוגע לייעודה של העבודה הסוציאלית (Han & Chow, 2010), כמו גם בהעדפות המקצועיות הראשוניות שלהם, אשר על פי רוב אינן עולות בקנה אחד עם מחויבותה של העבודה הסוציאלית לפעול לקידום צדק חברתי (Barretti, 2004; Rubin, 2004; Johnson, & DeWeaver, 1986; Weiss, Gal, & Cnaan, 2004). שהתמקד בסטודנטים מסיימים בשבע מדינות שונות, נמצא שגם סטודנטים בעלי אוריינטציה גנרית מעדיפים פרקטיקת מיקרו על פרקטיקת מקרו (Weiss, 2006). ספרות המחקר מלמדת שהנטייה להעדיף את העיסוק בפרקטיקת מיקרו על פני העיסוק בפרקטיקת מקרו מוצאת את ביטויה גם בקרב עובדים סוציאליים הפועלים בשדה. במחקרם, שנערך בקרב עובדים סוציאליים הפועלים במגוון תחומי עיסוק בארצות הברית, מצאו קוסקה, ליכטנוולטר וקוסקה (Koeske, Lichtenwalter & Koeske, 2005), שהעובדים הסוציאליים מעדיפים לעסוק בפרקטיקת מיקרו, ובפועל אף מעורבים בה הרבה יותר.

תמונה דומה עולה ממחקרה של וייס-גל (2008), שבו נבדקה המידה שבה עובדים סוציאליים המועסקים במגוון שירותים חברתיים בישראל מאמצים את גישת האדם

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית 141

בסביבתו ואף מיישמים אותה. ממצאי המחקר חושפים הלימה חלקית בין האידיאולוגיה המקצועית לבין הפרקטיקה שלהם. אף שהעובדים הסוציאליים הציגו תפיסה הדוגלת בחשיבות ההיבט הפרטני וההיבט החברתי כאחד, הרי שבפועל הם התמקדו בעיקר ברמה הפרטנית כשמטרתם לקדם שינויים אישיים, ועסקו אך מעט בפיתוח חברתי וקהילתי ובפרקטיקה לשינוי מדיניות. הפער בין החשיבות שהעובדים הסוציאליים מייחסים למטרות החברתיות של המקצוע לבין התנהלותם בשטח עולה גם במחקר אחר (Rome & Hoechstetter, 2010), שהתבסס על מדגם מייצג של 1,274 עובדים סוציאליים, החברים באיגוד העובדים הסוציאליים האמריקני (NASW). אף שרוב העובדים הסוציאליים שנטלו חלק במחקר גרסו שפעילות פוליטית רלוונטית לעבודתם ושכל עובד סוציאלי מחויב לפעול לקידום מדיניות שתיטיב עם לקוחותיו, דיווחו פחות ממחציתם על רמה גבוהה של מעורבות פוליטית בפועל.

השאלה העומדת בבסיס מחקר זה היא מדוע תוכניות הלימוד לעבודה סוציאלית, לרבות תוכניות המושתתות על הגישה הגנרית, מתקשות להעמיד בוגרים המעוניינים לעבוד הן ברמת המיקרו והן ברמת המקרו. המחקר הוא המשך של מחקר קודם שבחן את האוריינטציות המקצועיות של 119 סטודנטים מתחילים לעבודה סוציאלית (Segal-Engelchin & Kaufman, 2008). במחקר הקודם זוהו שתי קבוצות של סטודנטים מתחילים השוות בגודלן: סטודנטים שהביעו עניין רב בפרקטיקת מיקרו וסטודנטים שהביעו עניין רב בפרקטיקת מקרו. המחקר הנוכחי מבקש לבחון את השפעת השנה הראשונה של לימודי תואר ראשון בעבודה סוציאלית על האוריינטציות המקצועיות של הסטודנטים.

גישות לחקר תפוקות הלמידה של לימודי העבודה הסוציאלית

אחת השאלות הנידונות בספרות המחקר היא השאלה מדוע בוגרי לימודי עבודה סוציאלית נוטים לאוריינטציית המיקרו. סקירת הספרות חושפת שלוש גישות מרכזיות העומדות בבסיס המחקרים שעסקו בשאלה זו: גישה הממוקדת במאפייני הסטודנטים, גישה הממוקדת במאפייני תוכניות הלימוד וגישה אינטראקטיבית. להלן יוצגו גישות אלה.

גישה הממוקדת במאפייני הסטודנטים

גישה זו רואה במאפיינים האישיים שאיתם מגיעים הסטודנטים ללימודים – העמדות, הערכים והאוריינטציות המקצועיות שלהם – גורם מפתח בעיצוב דפוס ההעדפות המקצועיות שלהם בתום הלימודים. היא נתמכת בשורה של מחקרים שבהם נמצא שבוגרי תואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית דיווחו על שינויים מעטים בלבד בהעדפות, בערכים ובאוריינטציות המקצועיות שלהם בעקבות ההכשרה למקצוע (Barretti, 2004; Rubin, Johnson, & DeWeaver, 1986; Weiss, Gal, & Cnaan, 2004).

ממצאים אלה מצביעים על כך שאין הסטודנטים המתחילים מגיעים ללימודים מתוך עמדה נייטרלית ביחס למקצוע, אלא עם אוריינטציות והעדפות מקצועיות מגובשות (וייס וגל, 2001; Barretti, 2004). העדפותיהם של הסטודנטים מיוחסות למגוון מאפייני רקע, כגון התנסויות קודמות שהיו להם עם אנשי עבודה סוציאלית, עמדה פוליטית, גיל, מוצא אתני, מגדר, רקע משפחתי ובגרות נפשית (אבירם וקטן, 1989; Barretti, 2004).

אף שאין החוקרים תמימי דעים באשר למידת אי ההלימה בין ההעדפות המקצועיות של סטודנטים מתחילים לבין הייעוד המסורתי של המקצוע – קידום שינוי הן ברמת הפרט והן ברמת הסביבה והתמקדות בקבוצות מוחלשות ודלות במשאבים (Limb & Organista, 2006) – רוב המחקרים מצביעים על כך שרובם נמשכים לפרקטיקה ישירה עם יחידים ועם משפחות יותר מאשר לפרקטיקה ברמת הקהילה והמדיניות, ושהם מעוניינים לעסוק בפרקטיקה פרטית ובפסיכותרפיה (וייס וגל, 2001; Abbel & McDonell, 1990; Bogo, Raphael, & Roberts, 1993; Butler, 1990; Rubin & Johnson, 1984; Sha, Wong, Lou, Pearson, & Gu, 2012; Weiss, Gal, Cnaan, & Maglejlic, 2002). מספר מחקרים אמנם מצביעים על הטרוגניות מסוימת בקרב קבוצת הסטודנטים המתחילים, בהיות לא מעטים מהם בעלי זיקה לפרקטיקת המקרו (פרוינו, בליט-כהן, הן ודהאן, 2012; Limb & Organista, 2006; Segal-Engelchin & Kaufman, 2008). אבל התמונה הכללית העולה מספרות המחקר מלמדת שרובם בעלי אוריינטציית מיקרו.

גישה הממוקדת במאפייני תוכניות הלימוד

גישה זו גורסת שלתוכניות הלימוד, על מרכיביהן השונים, תפקיד חשוב בעיצוב האוריינטציות המקצועיות של בוגריהן. מספר מחקרים תומכים בה. אחד מהם בדק את השפעת תוכניות לימודי מוסמך, הנוהגות בקליפורניה, על תפיסות הסטודנטים בנוגע לייעודה של העבודה הסוציאלית. מהמחקר, שהתבסס על מדגם של 1,424 סטודנטים, עולה ששיעור נכבד של סטודנטים (40.7%) שינו את תפיסותיהם במהלך הלימודים. אצל 25.8% מקרב כלל המדגם התבטא שינוי זה במעבר מתפיסה הרואה בסיוע לפרטים את

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית 143

הייעוד העיקרי של המקצוע לתפיסה הרואה בקידום שינויים חברתיים את שליחותו המרכזית, ואילו אצל 14.9% מהמדגם הסתמן שינוי בכיוון ההפוך (Han & Chow, 2010). חשיבות תהליך ההכשרה עולה במחקר ישראלי שבדק את השפעתה של שנת הלימודים הראשונה בלימודי התואר הראשון על התפיסות ועל ההעדפות המקצועיות של סטודנטים לעבודה סוציאלית. המחקר כלל סטודנטים הלומדים בשנה הראשונה באוניברסיטת בן גוריון בנגב ובאוניברסיטת תל אביב. המחקר מצא שבהשוואה לתחילת שנת הלימודים, בסופה הביעו רוב הסטודנטים בשתי האוניברסיטאות עניין מועט יותר בפרקטיקה ברמת הקהילה ובאקטיביזם חברתי ועניין רב יותר בעבודה עם יחידים ועם משפחות. עוד עולה מהמחקר שבסוף שנת הלימודים נטו הסטודנטים פחות לראות בקידום צדק חברתי חלק מהייעוד של העבודה הסוציאלית (Weiss & Kaufman, 2006).

אחד ההסברים בנוגע להשפעה השלילית של לימודי העבודה הסוציאלית על המוטיבציה של סטודנטים לעסוק בפרקטיקה מקרו הוא שמוסדות ההכשרה לעבודה סוציאלית מספקים לסטודנטים הכשרה זניחה בסוג זה של פרקטיקה (Ritter, 2008; Wolk, Pray, & Dempsey, 1996). זו באה לידי ביטוי באלה: סגל ההוראה וספרי הלימוד המשמשים את הסטודנטים מתמקדים במודלים העוסקים ברמת המיקרו; בקורסי היסוד מציגים אך מעט דוגמאות הקשורות לפרקטיקה מקרו; מספר הקורסים המוצעים בפרקטיקה מקרו הוא קטן; רק מעטים ממקומות ההכשרה בעלי אוריינטציית מקרו; מדריכי השדה לא מוכשרים ללמד ולהדגים לפני הסטודנטים התערבויות הקשורות לפרקטיקה מקרו (Butler & Coleman, 1997; Ezell et al., 2004; Gal & Weiss, 2001; Spiro, 2001; Martin, Pine, & Healy, 1999). תמונה דומה מסתמנת גם בנוגע למדריכי השדה בישראל. מחקר ראשון מסוגו שנערך בישראל, ובו נבדקה המידה שבה המדריכים מקנים לסטודנטים את הידע ואת המיומנויות הנדרשים במישורי הפעולה השונים של העבודה הסוציאלית, מצביע על כך שהמדריכים אמנם מייחסים חשיבות רבה להקניית ידע ומיומנויות לסטודנטים במסגרת ההדרכה בכל מישורי הפעולה, הפרטניים והחברתיים כאחד. יחד עם זאת דיווחו המדריכים שהם חשים שמסוגלותם להדריך את הסטודנטים בעבודה ישירה עם יחידים ומשפחות גבוהה מאשר בעבודה העוסקת בשינוי חברתי ובעיצוב מדיניות חברתית. ואכן דיווחיהם מלמדים שבמסגרת ההדרכה הם עוסקים בעיקר בהקניית ידע ומיומנויות הנדרשים לעבודה במישור הפרטני, וממעטים לעסוק במישורי הפעולה החברתיים של המקצוע (שגיא-מדעי, 2010). בשל הצביון הפרטני של תוכניות הלימוד לעבודה סוציאלית, לרבות התוכניות המושתתות על הגישה הגנרית (Parsons, Jorgensen, & Hernandez, 1994; Spiro, 2001), הסטודנטים זוכים להכשרה כמטפלים קליניים יותר מאשר כסוכני שינוי חברתי (Jacobson, 2001).

הסבר אחר להשפעה השלילית של ההכשרה למקצוע על המוטיבציה של סטודנטים לעסוק בפרקטיקת מקרו הוא שהיא מחנכת אותם לאמץ הסברים פסיכולוגיים לבעיות שמקורן במבנה החברתי ובכך ממתנת אצלם ביקורת פוליטית, כמו גם אקטיביזם פוליטי (Pearson, 1973; Reeser & Epstein, 1990). תהליך זה עלול בסופו של דבר להוביל את הסטודנטים, גם אלה שהגיעו ללימודים עם אוריינטציית מקרו, להעדיף לפעול למען שינויים אישיים יותר מאשר למען שינויים חברתיים.

עם זאת ראוי לציין, שחלק מהמחקרים מצביעים על תפוקות למידה חיוביות של תוכניות הלימוד לעבודה סוציאלית. למשל: במחקר אורך שנערך בארצות הברית בקרב 3,451 סטודנטים העומדים לפני סיום לימודי התואר השני נמצא שהתחזקה אצלם במהלך הלימודים התפיסה המסורתית בדבר ייעודה של העבודה הסוציאלית (Limb & Organista, 2006). מחקר אורך אחר שנערך בארצות הברית בקרב מסיימי תואר שני הצביע על כך שההכשרה למקצוע חיזקה את מחויבות הסטודנטים לפעול להעצמת לקוחותיהם באמצעות סגור למען צדק חברתי (Morrison Van Voorhis & Hotetter, 2006).

הגישה האינטראקטיבית

הגישה האינטראקטיבית משלימה את שתי הגישות שהוצגו לעיל בכך שהיא מתמקדת, לא רק בשינויים המתחוללים בעמדות ובערכים של הסטודנטים, אלא גם בהקשרים ובתהליכים שבהם הם מתחוללים. מחקרים הנשענים על גישה זו רואים בסטודנטים את השחקנים המרכזיים בתהליך החברות המקצועי, ובתוך כך הם מבקשים לבחון כיצד האוריינטציות הראשוניות שלהם מעוצבות מחדש בעקבות האינטראקציות וההתנסויות שלהם עם החלקים הפורמליים והבלתי פורמליים של תוכניות הלימוד. ואולם בודדים המחקרים בתחום העבודה הסוציאלית אשר בדקו את ההשפעה של היבטים שונים הקשורים לתהליך החברות המקצועי בהסתמך על הגישה האינטראקטיבית (Barretti, 2004). על פי רוב התמקדו מחקרים אלה באינטראקציות של הסטודנטים עם מדריכי השדה והמרצים בתוכניות הלימוד, המהווים עבורם מודלים לחיקוי.

ואולם מכיוון שתוכניות הלימוד בעבודה סוציאלית מתבססות על הגישה הדוגלת בלמידה הדרגתית, יש חשיבות רבה לבחינת השפעותיהן של חוויות הלמידה שהסטודנטים חווים בשלבים השונים של הכשרתם המקצועית על האוריינטציות המקצועיות שלהם (Barretti, 2004; O'Connor & Dalgleish, 1986). אף כי מחקרים מלמדים שתהליך החברות הוא תהליך מתמשך (Barretti, 2004), לשנת הלימודים הראשונה עשויה להיות חשיבות מכרעת בהכשרה למקצוע. ואכן יש מחקרים המראים שבשלבי ההכשרה הראשונים סטודנטים מגלים נכונות גדולה יותר לשנות את עמדותיהם. למשל: נמצא

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית 145

שסטודנטים בשלבים מתקדמים יותר של הכשרתם המקצועית מביעים התנגדות גדולה יותר לאמץ אוריינטציה לשינוי חברתי (O'Connor & Dalgleish, 1986). ממצא זה נתמך במחקרים אחרים המראים שחשיפה ממושכת יותר להכשרה לעבודה סוציאלית לא בהכרח משנה את עמדותיהם של הסטודנטים לכיוון הרצוי (Cryns, 1977; Valentine, & Gandy, & Weinbach, 1986; Wodarski, Pippin, & Daniels, 1988).

המחקר הנוכחי

מחקר זה ביקש לבחון את ההשפעות הדיפרנציאליות של לימודי השנה הראשונה על האוריינטציות המקצועיות של הסטודנטים בתוכנית הלימודים הגנרית לתואר ראשון, במחלקה לעבודה סוציאלית על שם שפיצר באוניברסיטת בן גוריון בנגב. הנחת המוצא של המחקר היתה ששנת הלימודים הראשונה, שבמהלכה הסטודנטים מתוודעים לראשונה לערכים ולמטרות המרכזיים של המקצוע, מהווה אבן דרך חשובה בתהליך החברות המקצועי שלהם.

בתוכנית הלימודים שנבדקה במחקר נעשה ניסיון לספק לסטודנטים, כבר בשנה הראשונה ללימודיהם, הזדמנויות למידה משמעותיות, הנוגעות הן לפרקטיקת מיקרו והן לפרקטיקת מקרו. במסגרת ניסיון זה הופעלה תוכנית ייחודית של לימודי שדה, שאפשרה לסטודנטים התנסות רב-מתודית. לימודי השדה כללו סמסטר אחד של הכשרה מעשית בארגונים לשינוי חברתי וסמסטר אחד של הכשרה מעשית בשירותים חברתיים הממוקדים בפרקטיקה ישירה. עוד ניתנה לסטודנטים האפשרות להשתתף, על בסיס התנדבותי, במגוון הפעילויות שיזם הפורום המשותף של מרצים וסטודנטים לצדק חברתי, אשר פעל במחלקה. פעילותו של הפורום התמקדה בשינוי מדיניות, בהקמת מוקדי כוח חדשים בקהילה ובהכשרה לא פורמלית של סטודנטים כסוכני שינוי חברתי. בפעילויות השונות של הפורום השתתפו מדי שנה, ברמות מעורבות שונות, רוב הסטודנטים במחלקה, ובכללם הסטודנטים שהשתתפו במחקר הנוכחי.

במסגרת הפורום לצדק חברתי וההכשרה המעשית בארגונים לשינוי חברתי התנסו הסטודנטים במגוון פעילויות הקשורות לפרקטיקת מקרו: הכנת כנסים קהילתיים והפגנות וארגונים, גיוס פעיל של משתתפים לאירועים אלה, מילוי תפקידים פעילים באירועים והשתתפות כקהל באותם אירועים. עם זאת ראוי לציין, שמפאת מגבלות זמן ודינמיקות של תהליכי ארגון ושינוי קהילתי, הנמשכים זמן רב, היו התפקידים שמילאו הסטודנטים מוגבלים בהיקפם. לרובם לא היתה אפשרות להשתתף בצורה משמעותית בתהליכי התכנון וקבלת ההחלטות. ברוב האירועים שבהם השתתפו הסטודנטים היתה השתתפות

קהילתית נכבדה, והם אף זכו לחשיפה תקשורתית אוהדת ברמה המקומית; חלקם אף זכו לחשיפה תקשורתית ברמה הארצית.

כל הסטודנטים שנטלו חלק במחקר זה השתתפו בשלב הראשון של המחקר (Segal-Engelchin & Kaufman, 2008), שבו זוהו שתי קבוצות של סטודנטים מתחילים השוות בגודלן: קבוצה בעלת אוריינטציית מיקרו וקבוצה בעלת אוריינטציית מקרו. התפלגות זו אפשרה לבחון את ההשפעות של שנת הלימודים הראשונה על אלה ועל אלה. למחקר זה הוצבו שלוש מטרות מרכזיות: (1) לאמוד את שיעור הסטודנטים בשתי הקבוצות המדווחים בסוף שנת הלימודים הראשונה על שינוי באוריינטציות המקצועיות שלהם; (2) לבדוק אם השינויים שחלו באוריינטציות המקצועיות הראשוניות של הסטודנטים הם דו כיווניים (ממיקרו למקרו וממקרו למיקרו); (3) לבדוק את המידה שבה סטודנטים המדווחים על שינוי באוריינטציות המקצועיות שלהם נבדלים מאלה שאצלם לא חל שינוי במשנתנים האלה: תחושת מסוגלות לעבוד בתחומי הפרקטיקה השונים; תפיסות ביחס לפוליטיקה ולעבודה סוציאלית; קבוצות לקוחות מועדפות; רמת מעורבות פוליטית.

שיטת המחקר

מדגם

כל הסטודנטים הלומדים בשנה א' במחלקה לעבודה סוציאלית על שם שפיצר באוניברסיטת בן גוריון בנגב התבקשו למלא את שאלון המחקר בשתי נקודות זמן: בתחילת שנת הלימודים ובסופה. 119 סטודנטים (84% מתוך כלל הסטודנטים לתואר ראשון) מילאו את השאלון בתחילת שנת הלימודים. 109 סטודנטים מתוכם (76.8% מתוך כלל הסטודנטים לתואר ראשון) מילאו את השאלון גם בסופה.

במחקר זה נכללו רק סטודנטים שמילאו את שאלון המחקר בשתי נקודות הזמן. הגיל הממוצע של משתתפי המחקר היה 23 (ס"ת=2.30). רובם היו נשים (91.7%), רובם לא נשואים (90.8%), ורובם יהודים (89.9%) שהגדירו עצמם חילונים (74%). הפרופיל הדמוגרפי של הסטודנטים במחקר זה דומה לזה המופיע במחקרים אחרים על סטודנטים מתחילים לעבודה סוציאלית בישראל (וייס וגל, 2001; פרוינד ועמיתים, 2012).

כלי המחקר

סיכום של כלי המחקר מוצג בלוח 1.

מידת העניין לעסוק בתחומי הפרקטיקה השונים של העבודה הסוציאלית נמדדה באמצעות סולם ששימש במחקר קודם (Weiss & Kaufman, 2006), המפרט שישה תחומי פרקטיקה בעבודה סוציאלית: עבודה עם יחידים, עבודה עם זוגות ומשפחות, עבודה עם קבוצות, עבודה עם קהילות, עבודה העוסקת בעיצוב מדיניות חברתית ועבודה העוסקת בשינוי חברתי. תחומים אלה מקיפים את שלוש הרמות הנכללות בפרקטיקה גנרית: פרקטיקה ברמת המיקרו, שבה הדגש הוא על עבודה עם יחידים; פרקטיקה ברמת המזו, שבה יעד ההתערבות הוא קבוצות קטנות; פרקטיקה ברמת המקרו, המנותבת לקידום שינויים במערכות גדולות, כגון קהילות, ארגונים, מערכות לאומיות (Brueggemann, 2005), ואפילו במערכות גלובליות (Netting, Kettner, & (McMurtry, 2003; Weil, 2005). סטודנטים התבקשו לציין באיזו מידה הם מעוניינים לעבוד בכל אחד מששת תחומי הפרקטיקה על פני סולם בן 5 דרגות, מ-1 (במידה מועטה) עד 5 (במידה רבה מאוד).

מידת העניין לעבוד בסוגי שירותים שונים נמדדה באמצעות רשימה של ארבעה סוגי שירותים ששימשה במחקר קודם (Weiss & Kaufman, 2006): שירותי רווחה של המדינה, ארגונים לשינוי חברתי, שירותי רווחה במגזר הפרטי-העסקי ופרקטיקה פרטית. הסטודנטים התבקשו לציין באיזו מידה הם מעוניינים לעבוד בכל אחד משירותים אלה על פני סולם בן 5 דרגות, מ-1 (במידה מועטה) עד 5 (במידה רבה מאוד).

תחושת המסוגלות לעסוק בתחומי הפרקטיקה השונים של העבודה הסוציאלית נמדדה באמצעות סולם תחומי הפרקטיקה שהוצג לעיל. הסטודנטים התבקשו לציין באיזו מידה הם חשים מסוגלים לעבוד בכל אחד מששת תחומי הפרקטיקה המפורטים לעיל על פני סולם בן 5 דרגות, מ-1 (במידה מועטה) עד 5 (במידה רבה מאוד).

תפיסות ביחס לפוליטיקה ועבודה סוציאלית נמדדו באמצעות שני סולמות:

תפיסות ביחס להלימה בין עבודה סוציאלית לאקטיביזם חברתי נמדדו באמצעות שאלון המורכב מחמישה היגדים, שפיתחה מרי (Mary, 2001) (היגד לדוגמה: "חלק מהמחויבות האתית של עובד/ת סוציאלית/ת לחברה היא לפעול להגברת הצדק החברתי"). הסטודנטים התבקשו לציין את מידת הסכמתם עם כל היגד על פני סולם בן 5 דרגות, מ-1 (מתנגד בהחלט) עד 5 (מסכים בהחלט). לכל סטודנט חושב ציון כולל על פי ממוצע תשובותיו לחמשת ההיגדים. ציון גבוה יותר בשאלון זה מעיד על כך שהקשר בין עבודה סוציאלית לאקטיביזם חברתי נתפס כחזק יותר. במחקר זה השתמשנו בנוסח העברי של השאלון, שתרגמו וייס וקאופמן (Weiss & Kaufman, 2006). מחברי השאלון דיווחו

על מהימנות פנימית (אלפא של קרונבך) של 0.74. במחקר הנוכחי המהימנות הפנימית עמדה על 0.70.

התפיסות ביחס למקומם של הערכים בעבודה סוציאלית נמדדו אף הן באמצעות שאלון בן חמישה היגדים שפיתחה מרי (Mary, 2001) (היגד לדוגמה: "כיוון שעובדים סוציאליים מדגישים את זכות הלקוח לקבל החלטות באופן עצמאי, השפעתם עליו תמיד מקצועית ו'נקייה' מעמדות ומערכים אישיים"). הסטודנטים התבקשו לציין את מידת הסכמתם עם כל היגד על פני סולם בן 5 דרגות, מ-1 (מתנגד בהחלט) עד 5 (מסכים בהחלט). לכל סטודנט חושב ציון כולל על פי ממוצע תשובותיו לחמשת ההיגדים. ציון גבוה יותר בשאלון זה מצביע על תפיסה ולפיה על מקצוע העבודה הסוציאלית להיות נייטרלי מבחינה ערכית. במחקר זה השתמשנו בנוסח העברי של השאלון שתורגם בידי וייס וקאופמן (Weiss & Kaufman, 2006). מחברי השאלון דיווחו על מהימנות פנימית (אלפא של קרונבך) של 0.75. במחקר הנוכחי עמדה המהימנות הפנימית על 0.63.

מידת העניין לעבוד עם לקוחות המשתייכים למעמדות חברתיים שונים נמדדה באמצעות סולם המציג חמישה מעמדות חברתיים: גבוה, בינוני-גבוה, בינוני, בינוני-נמוך ונמוך. הסטודנטים התבקשו לציין באיזו מידה הם מעוניינים לעבוד עם לקוחות המשתייכים לכל אחד ממעמדות אלה על פני סולם בן 5 דרגות, מ-1 (במידה מועטה) עד 5 (במידה רבה מאוד).

מעורבות פוליטית נבדקה באמצעות היררכיית המעורבות הפוליטית שפיתח מילברת (Milbrath, 1965), הנחלקת לשלוש רמות של פעילויות פוליטיות: רמה גבוהה ("Gladiator" activities) הכוללת פעילויות הדורשות השקעה רבה כגון השתתפות בקמפיין בחירות; רמת ביניים ("Transitional" activities) הכוללת פעילויות כמו כתיבת מכתב לאיש ציבור; רמה נמוכה ("Spectator" activities) הכוללת פעילויות כגון השתתפות בבחירות. במחקר הנוכחי השתמשנו בנוסח המורחב של היררכיית המעורבות הפוליטית, שפיתחה מרי (Mary, 2001). נוסח זה, הכולל 27 פעילויות פוליטיות שונות, תורגם לעברית בידי המחבר השני.

הסטודנטים התבקשו לציין אם השתתפו (כן/לא) בכל אחת מ-27 הפעילויות במהלך השנה האחרונה. לכל סטודנט חושב ציון ממוצע בכל שלוש רמות המעורבות הפוליטית. ציון גבוה יותר מעיד על רמות גבוהות יותר של מעורבות פוליטית.

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית 149

לוח 1
סיכום כלי המחקר

אלפא של קרוונבך	מספר פריטים	שאלון
	6	מידת העניין לעסוק בתחומי הפרקטיקה השונים של העבודה הסוציאלית
	4	מידת העניין לעבוד בסוגי שירותים שונים
	6	תחושת המסוגלות לעסוק בתחומי הפרקטיקה השונים של העבודה הסוציאלית תפיסות ביחס לפוליטיקה ועבודה סוציאלית:
0.70	5	תפיסות ביחס להלימה בין עבודה סוציאלית ואקטיביזם חברתי
0.63	5	תפיסות ביחס למקומם של הערכים בעבודה סוציאלית
	5	מידת העניין לעבוד עם לקוחות המשתייכים למעמדות חברתיים שונים
	27	מעורבות פוליטית

הליך המחקר

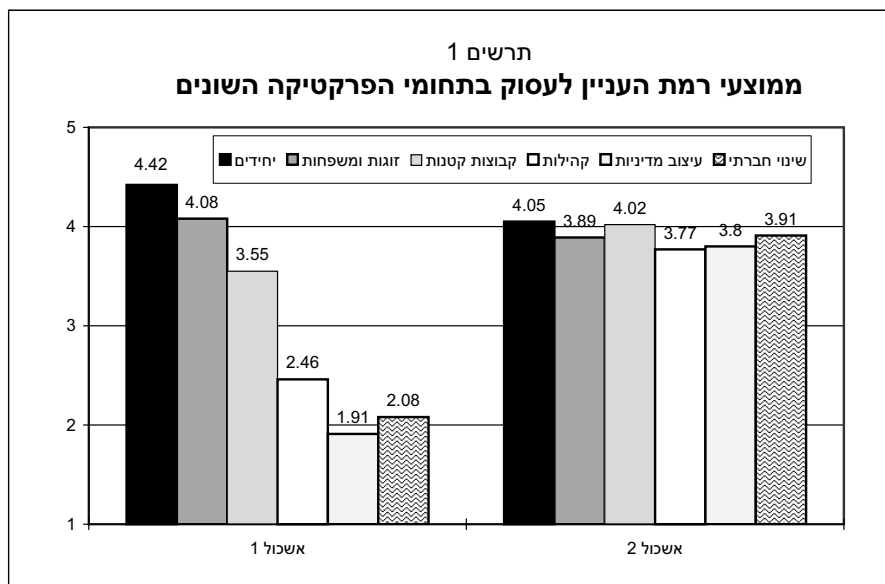
שאלוני המחקר הועברו לסטודנטים בשבוע הראשון של שנת הלימודים ושוב בשבוע האחרון, במסגרת שיעור של קורס שנתי. צוות החוקרים הגיע לכיתת הלימוד בשתי נקודות הזמן כדי להסביר לסטודנטים את מטרת המחקר ואת חשיבותו. הובהר להם שההשתתפות במחקר וולונטרית ושהיא כרוכה במילוי שאלון אנונימי. כדי לערוך השוואה בין שתי המדידות, התבקשו הסטודנטים לציין על גבי שאלון המחקר את ארבע הספרות האחרונות של מספר תעודת הזהות שלהם. הובהר להם שמידע זה נדרש לצרכים סטטיסטיים בלבד ושלא ייעשה בו שימוש לזיהוי משתתפי המחקר.

עיבוד הנתונים

כדי לבדוק אם ניתן לזהות במדגם קבוצות מובחנות של סטודנטים, נערך ניתוח אשכולות. כדי לבחון בכל אשכול את ההבדלים בין סטודנטים ששימרו את האוריינטציות המקצועיות הראשוניות שלהם לבין אלה ששינו אותן, נערך ניתוח שונות רב-משתני (MANOVA). כדי לבחון בכל אשכול את ההבדלים במשתנים הדמוגרפיים בין אלה ששימרו את האוריינטציות הראשוניות שלהם לאלה ששינו אותן, נערך ניתוח שונות רב-משתני (MANOVA 2X2X2) (קבוצות × משתנים דמוגרפיים × נקודת זמן) עם מדידות חוזרות.

ממצאים

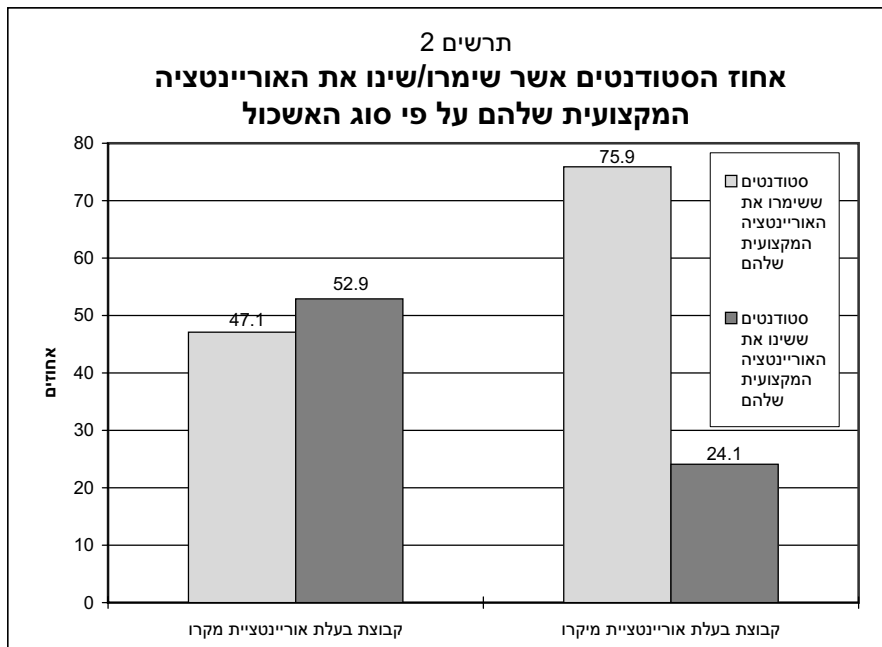
כדי לבחון אם חל שינוי באוריינטציות המקצועיות של הסטודנטים במהלך שנת הלימודים הראשונה ובאיזה אופן, נערך ניתוח אשכולות שהסתמך על תשובות הסטודנטים בנוגע לרמת העניין שלהם לעסוק בכל אחד מששת תחומי הפרקטיקה של המקצוע. בשלב הראשון נעשו שלוש גרסאות של ניתוחי אשכולות: ניתוח הכולל שתיים, שלוש וארבע קבוצות. כדי לבדוק איזה משלושת הניתוחים מיטיב להסביר את ההבדלים בין משתתפי המחקר, נערכו שלושה ניתוחי שונות רב-משתניים (MANOVAs). בדומה למחקר הקודם, גם במחקר זה נמצא שהניתוח שנעשה על שתי קבוצות הניב את גודל האפקט הגבוה ביותר ($\eta^2=.68$), אחריו היה הניתוח שנעשה על שלוש קבוצות ($\eta^2=.58$) והניתוח שנעשה על ארבע קבוצות ($\eta^2=.52$). על כן נסמך מחקר זה על הניתוח של שתי קבוצות. תרשים 1 מציג את ממוצעי רמת העניין של הסטודנטים בתחומי הפרקטיקה השונים.

תרשים 1 מלמד שסטודנטים המשתייכים לאשכול 1 מפגינים עניין רב בעבודה עם יחידים ועם זוגות ומשפחות, ושסטודנטים המשתייכים לאשכול 2 מדווחים על מידה רבה יחסית של עניין בכל ששת תחומי הפרקטיקה. נראה אפוא, שהסטודנטים באשכול 1 היו בעלי אוריינטציית מיקרו, ואילו הסטודנטים באשכול 2 היו בעלי אוריינטציה גנרית יותר.

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית 151

שתי הקבוצות שזוהו בסוף שנת הלימודים תואמות באופן חלקי את ממצאי המחקר הקודם, שבו זוהו שתי קבוצות מובחנות של סטודנטים מתחילים: קבוצה בעלת אוריינטציית מיקרו וקבוצה בעלת אוריינטציית מקרו (Segal-Engelchin & Kaufman, 2008). במחקר זה נמצא שבסוף שנת הלימודים ביקשו לא מעט סטודנטים לעסוק, הן בפרקטיקת מקרו והן בפרקטיקת מיקרו, כלומר היו בעלי אוריינטציה גנרית. עוד נמצא במחקר שהתפלגות הסטודנטים בשני האשכולות השתנתה בסוף השנה. שיעור הסטודנטים שדיווחו על אוריינטציית מיקרו עלה מ-53.2% בתחילת שנת הלימודים ל-62.2% בסופה, ואילו שיעור הסטודנטים שדיווחו על אוריינטציית מקרו ירד מ-46.8% ל-37.6%. תרשים 2 מציג את שיעור הסטודנטים בכל אשכול, אשר שימרו או שינו את האוריינטציות הראשוניות שלהם בסוף שנת הלימודים.

תרשים 2 מלמד שרוב הסטודנטים שהיו בעלי אוריינטציית מיקרו בתחילת השנה הראשונה שימרו אותה בסופה (75%). לעומת זאת, פחות ממחצית הסטודנטים שבאו עם אוריינטציית מקרו בתחילת השנה הראשונה שימרו אותה בסופה (47.1%). הבדל זה נמצא מובהק מבחינה סטטיסטית במבחן חי בריבוע ($\chi^2=9.59, p<.01$). כדי לבדוק כיצד השינויים בתוך כל אשכול משתקפים בממוצע הציונים של ששת תחומי הפרקטיקה, נערך ניתוח שונות עם מדידות חוזרות, ונמצא בו הבדל מובהק בין שתי נקודות הזמן, $F(6,103)=7.28, p<.001, \eta^2=.30$. בלוח 2 מוצגים הממוצעים וסטיות התקן של ששת

תחומי הפרקטיקה וכן תוצאות ניתוחי השונות שנערכו לכל אחד מתחומי הפרקטיקה בנפרד.

לוח 2

ממוצעים וסטיות תקן של רמת העניין בתחומי הפרקטיקה השונים של העבודה הסוציאלית בתחילת השנה ובסופה

Eta ²	F(1,108)	סוף השנה		תחילת השנה		רמת העניין בעבודה העוסקת ב-
		SD	M	SD	M	
.00	.01	.94	4.26	.92	4.25	יחידים
.01	.08	.95	4.00	.99	4.02	זוגות ומשפחות
.01	.22	.96	3.74	1.04	3.78	קבוצות קטנות
.05	* 5.87	1.16	2.99	1.10	3.27	קהילות
.22	*** 29.53	1.20	2.66	1.12	3.34	פרקטיקת מדיניות
.28	*** 41.08	1.14	2.82	1.05	3.56	שינוי חברתי

* p<.05
*** p<.001

מלוח 2 עולה שבמהלך שנת הלימודים חלו שינויים מובהקים רק ברמת העניין של הסטודנטים בשלושת התחומים השייכים לפרקטיקת מקרו: עבודה עם קהילות, עבודה העוסקת בעיצוב מדיניות ועבודה העוסקת בשינוי חברתי. בסוף השנה פחת עניינם של הסטודנטים בתחומי פרקטיקה אלה.

כדי לבדוק את ההבדלים במשתני המחקר בין הסטודנטים ששימרו והסטודנטים ששינו את האוריינטציות המקצועיות הראשוניות שלהם בכל אחד משני האשכולות שזוהו בתחילת שנת הלימודים, נערכו ניתוחי שונות (MANOVA 2X2) (קבוצות × נקודות זמן) עם מדירות חוזרות. להלן יוצגו תוצאות ניתוחי השונות של כל אשכול בנפרד.

קבוצת המיקרו

הסטודנטים שדיווחו על אוריינטציית מיקרו בתחילת השנה חולקו לשתי קבוצות משנה בהסתמך על האוריינטציה המקצועית שלהם בסוף השנה. קבוצת משנה אחת כללה 43 סטודנטים ששימרו את אוריינטציית המיקרו שלהם, ואחרת כללה 14 סטודנטים ששינו אותה. כדי לעמוד על ההבדלים בין שתי קבוצות משנה אלה במשתני המחקר שנמדדו בתחילת שנת הלימודים, נערכו ניתוחי שונות חד כיווניים. מלבד זאת, כדי לבדוק אם השינויים שחלו במהלך השנה באוריינטציות המקצועיות של הסטודנטים קשורים

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית 153

לשינויים שחלו בהעדפות ובתפיסות המקצועיות שלהם, נערכו ניתוחי שונות (MANOVA 2X2) (קבוצות × נקודת זמן) עם מדירות חוזרות. לא נמצאו הבדלים בין שתי קבוצות המשנה במשתני המחקר שנמדדו בתחילת שנת הלימודים. נמצאה אינטראקציה מובהקת של קבוצה × נקודת זמן רק בנוגע לקבוצות הלקוחות המועדפות ($F(5,51)=2.52, p<.05, \eta^2=.18$) השונים ($F(6,49)=3.05, p<.05, \eta^2=.27$).

באשר למשתנה קבוצות הלקוחות המועדפות חשפו ניתוחי שונות שנערכו לכל אחת מקבוצות הלקוחות בנפרד אינטראקציה מובהקת של קבוצות × זמן בנוגע לרצון לעבוד עם לקוחות מהמעמד הנמוך ($F(1,55)=5.01, p<.05, \eta^2=.08$) ומהמעמד הבינוני-הנמוך ($F(1,55)=5.86, p<.05, \eta^2=.10$). סטודנטים ששינו את אוריינטציית המיקרו הראשונית שלהם דיווחו בסוף שנת הלימודים על עלייה ברמת העניין שלהם לעבוד עם לקוחות מהמעמד הנמוך (מ- $M=4.21$ ל- $M=4.71$) ומהמעמד הבינוני-הנמוך (מ- $M=4.29$ ל- $M=4.79$). לעומתם דיווחו אלה ששימרו את אוריינטציית המיקרו שלהם על ירידה ברמת העניין שלהם לעבוד עם לקוחות מהמעמד הנמוך (מ- $M=4.09$ ל- $M=3.70$) ומהמעמד הבינוני-הנמוך (מ- $M=4.26$ ל- $M=4.02$). במבחנים (Simple effects tests) שנערכו לכל קבוצת משנה בנפרד נמצאו הבדלים בין תחילת השנה לסופה רק בקרב קבוצת המשנה של הסטודנטים ששימרו את אוריינטציית המיקרו שלהם בנוגע לרמת העניין לעבוד עם לקוחות מהמעמד הנמוך ($F(1,42)=3.66, p<.05, \eta^2=.08$) ומהמעמד הבינוני-הנמוך ($F(1,42)=3.53, p<.05, \eta^2=.07$).

ניתוחי השונות חשפו, כאמור, אינטראקציה מובהקת של קבוצות × זמן גם בנוגע לתחושת המסוגלות של הסטודנטים לעסוק בתחומי הפרקטיקה השונים של המקצוע. ניתוחי שונות שנערכו לכל אחד מתחומי הפרקטיקה בנפרד הצביעו על אינטראקציה מובהקת של קבוצות × זמן בתחושת המסוגלות לעבוד בעבודה העוסקת בעיצוב מדיניות ($F(1,54)=8.86, p<.01, \eta^2=.14$) ובעבודה העוסקת בשינוי חברתי ($F(1,54)=3.84, p<.05, \eta^2=.07$).

התבוננות במוצעי תחושת המסוגלות לעסוק בעבודה של עיצוב מדיניות ושל שינוי חברתי בתחילת השנה ובסופה חושפת תמונה דומה לזו שהתקבלה בנוגע לרמת העניין של הסטודנטים לעבוד עם לקוחות מהמעמדות הנמוכים. סטודנטים ששינו את אוריינטציית המיקרו הראשונית שלהם בסוף השנה דיווחו על עלייה בתחושת המסוגלות לעסוק בעבודה של עיצוב מדיניות (מ- $M=2.62$ ל- $M=3.30$) ושל שינוי חברתי (מ- $M=2.98$ ל- $M=3.21$). לעומתם דיווחו אלה ששימרו את אוריינטציית המיקרו שלהם על ירידה בתחושת המסוגלות לעסוק בעבודה של עיצוב מדיניות (מ- $M=2.44$ ל- $M=2.18$) ושל שינוי חברתי (מ- $M=2.59$ ל- $M=2.26$). מבחנים (Simple effects tests) שנערכו בנפרד לכל קבוצת משנה בנוגע לתחושת המסוגלות לעסוק בעבודה של

שינוי חברתי ובעבודה של עיצוב מדיניות חשפו מגמות שונות. בהתייחס לעבודה העוסקת בשינוי חברתי, נמצא הבדל מובהק בין תחילת השנה לסופה רק בקבוצת המשנה של הסטודנטים ששימרו את אוריינטציית המיקרו הראשונית שלהם ($F(1,12)=4.82, p<.05$, $\eta^2=.10$). ואילו בהתייחס לעבודה העוסקת בעיצוב מדיניות, נמצא הבדל מובהק בין שתי נקודות הזמן רק בקבוצת המשנה של הסטודנטים ששינו את אוריינטציית המיקרו הראשונית שלהם ($F(1,12)=5.86, p<.05, \eta^2=.32$).

קבוצת המקרו

הסטודנטים שדיווחו בתחילת השנה על אוריינטציית מקרו חולקו אף הם לשתי קבוצות משנה בהסתמך על האוריינטציה המקצועית שלהם בסוף השנה. קבוצת משנה אחת כללה 25 סטודנטים ששימרו את רצונם לעסוק בפרקטיקת מקרו, ובה בעת דיווחו על עלייה ברמת העניין שלהם בתחומים הקשורים לפרקטיקת מיקרו. סטודנטים בקבוצת משנה זו הפכו לבעלי אוריינטציה גנרית יותר בסוף שנת הלימודים. קבוצת המשנה השנייה כללה 24 סטודנטים ששינו את אוריינטציית המקרו הראשונית שלהם. כדי לבדוק את ההבדלים בין שתי קבוצות משנה אלה במשתני המחקר שנמדדו בתחילת שנת הלימודים, נערכו ניתוחי שונות חד כיווניים, אך לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות המשנה. ניתוחי שונות ($MANOVA 2 \times 2$) (קבוצות \times נקודת זמן) עם מדידות חוזרות חשפו אינטראקציה מובהקת של קבוצה \times זמן בין שתי נקודות הזמן רק בנוגע לתחושת המסוגלות של הסטודנטים לעסוק בתחומי הפרקטיקה השונים ($F(6,42)=2.61, p<.05$, $\eta^2=.27$). ניתוחי שונות, שנערכו לכל אחד מתחומי הפרקטיקה בנפרד, חשפו אינטראקציות מובהקות של קבוצות \times זמן בנוגע לתחושת המסוגלות של הסטודנטים לעסוק בעיצוב מדיניות ($F(1,47)=7.61, p<.01, \eta^2=.14$).

ובשינוי חברתי ($F(1,47)=10.09, p<.01, \eta^2=.18$). הסטודנטים בשתי קבוצות המשנה דיווחו על ירידה בתחושת המסוגלות לעבוד בעבודה העוסקת בעיצוב מדיניות ובקידום שינוי חברתי. ירידה זו בלטה במיוחד בקרב הסטודנטים ששינו את אוריינטציית המקרו שלהם במהלך השנה, הן בתחושת המסוגלות לעבוד בעבודה העוסקת בעיצוב מדיניות (מ- $M=3.50$ ל- $M=2.50$) והן בתחושת המסוגלות לעבוד בעבודה העוסקת בשינוי חברתי (מ- $M=3.69$ ל- $M=2.59$). מבחנים (Simple effects analyses) שנערכו בנפרד לכל קבוצת משנה, בנוגע לתחושת המסוגלות לעבוד בעבודה העוסקת בשינוי חברתי ובעבודה העוסקת בעיצוב מדיניות, חשפו הבדלים מובהקים רק בקבוצת המשנה של הסטודנטים ששינו את אוריינטציית המקרו שלהם באשר לתחושת המסוגלות לעסוק בפרקטיקת מדיניות ($F(1,23)=25.09, p<.001, \eta^2=.52$) ובשינוי חברתי ($F(1,23)=33.46, p<.001, \eta^2=.51$).

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית 155

לבסוף, כדי לבדוק הבדלים במשתנים הדמוגרפיים בין אלה ששימרו ואלה ששינו את האוריינטציות המקצועיות הראשוניות שלהם בשני האשכולות, נערכו ניתוח שונות (MANOVA $2 \times 2 \times 2$) (קבוצות \times משתנים דמוגרפיים \times נקודת זמן) עם מדידות חוזרות. בניתוחים אלה לא נמצאו הבדלים מובהקים במשתנים הדמוגרפיים ולא נמצאה אינטראקציה מובהקת של משתנים דמוגרפיים עם הקבוצות או עם נקודות הזמן.

דיון

המחקר הנוכחי ביקש להעמיק את ההבנה בדבר אופן ההשפעה של ההכשרה לעבודה סוציאלית על התפיסות ועל האוריינטציות המקצועיות של הסטודנטים. ייחודו של המחקר הוא בבחינת ההשפעות של לימודי העבודה הסוציאלית על קבוצות מובחנות של סטודנטים מתחילים. באופן ספציפי יותר בחן המחקר את השינויים שחלו בקרב סטודנטים מתחילים בעלי אוריינטציית מיקרו ובעלי אוריינטציית מקרו בעקבות השנה הראשונה ללימודי התואר, שכללה לימודי שדה רב-מתודיים. החשיבות של זיהוי דפוסי השינוי המסתמנים בקרב סטודנטים במהלך שנת הלימודים הראשונה מתחדדת לנוכח הממצאים המראים שבתחילת ההכשרה למקצוע סטודנטים פתוחים לשנות את עמדותיהם יותר מאשר בהמשכה (O'Connor & Dalgleish, 1986).

למחקר מספר מגבלות שראוי להביא בחשבון בעת ההתייחסות לממצאיו: (1) הוא התבסס על מדגם קטן יחסית. (2) השתתפו במדגם סטודנטים לעבודה סוציאלית ממוסד אחד בלבד (שתי מגבלות אלה מצמצמות את יכולת הכללה של ממצאי המחקר ומסקנותיו). (3) אין שיטת המחקר מאפשרת לזהות את המרכיבים הספציפיים בתוכנית לימודי השנה הראשונה שתרמו לשינויים שחלו באוריינטציות המקצועיות של הסטודנטים.

ממצאי המחקר חושפים תמונה מורכבת של תפוקות הלמידה של תוכנית שנת הלימודים הראשונה שעמדה במוקד מחקר זה. הממצאים מראים ששתי הקבוצות שזוהו בתחילת שנת הלימודים נותרו יציבות יחסית לאורכה. ההבדל המרכזי שבלט הוא שסטודנטים שהביעו עניין רב בפרקטיקת מקרו בתחילת השנה בסופה הביעו עניין גם בפרקטיקת מיקרו. שינוי זה מלמד שסטודנטים אלה הפכו בסוף שנת הלימודים לבעלי אוריינטציה גנרית יותר. בה בעת הממצאים מצביעים על שינוי בהתפלגות הסטודנטים בתוך שתי הקבוצות: שיעור הסטודנטים שדיווחו על אוריינטציית מיקרו עלה מ-53.2% בתחילת שנת הלימודים ל-62.2% בסופה, ואילו שיעור הסטודנטים שדיווחו על עניין רב בפרקטיקת מקרו ירד מ-46.8% ל-37.6%. יתרה מזו, רמת העניין של הסטודנטים

בשלושת התחומים הקשורים לפרקטיקת מקרו ירדה באופן משמעותי בקרב שתי הקבוצות.

היציבות היחסית שהסתמנה בקרב שתי הקבוצות מספקת חיזוק נוסף לגישה הממוקדת במאפייני הסטודנטים, ולפיה יש להעדפות ולמוטיבציות הראשוניות שלהם תפקיד מכריע בעיצוב האוריינטציות המקצועיות שלהם. ואולם אין בגישה זו כדי להסביר את מגמת הירידה שהסתמנה בסוף השנה ברמת העניין של הסטודנטים בשתי הקבוצות בפרקטיקת המקרו. גישה זו אף אינה יכולה להסביר את הירידה שחלה במספר הסטודנטים שדיווחו על אוריינטציית מקרו. הסבר אפשרי למגמות אלה נגזר מהגישה הממוקדת במאפייני תוכניות הלימוד, הקושרת את נטייתם של הסטודנטים להעדיף פרקטיקת מיקרו על פני פרקטיקת מקרו לצביון הקליני של תוכניות ההכשרה לעבודה סוציאלית. אף שתוכנית הלימודים שעמדה במוקד מחקר זה סיפקה לסטודנטים הכשרה מעשית רב-מתודית, שבמהלכה הם נחשפו הן לעשייה הממוקדת בסיוע ישיר ליחידים ולמשפחות והן לעשייה החותרת לסנגור על קבוצות אוכלוסייה מוחלשות ולקידום שינויים חברתיים, בכל זאת גם בתוכנית זו, בדומה לתוכניות לימוד אחרות בישראל (Gal & Weiss, 2000), היו רוב הקורסים העיוניים בעלי אוריינטציית מיקרו. אפשר שהדגש של הקורסים העיוניים על ההיבטים הקשורים לפרקטיקת מיקרו גרם לסטודנטים, לרבות אלה שהגיעו ללימודים עם אוריינטציית מקרו, לראות בפרקטיקת מקרו מרכיב זניח בפרקטיקה של העבודה הסוציאלית, ולאבד עניין בה. מחקרים קודמים אכן מצביעים על ההשפעות השליליות שיש לחינוך לעבודה סוציאלית על התודעה הפוליטית של הסטודנטים (Reeser & Epstein, 1990) כמו גם על המוטיבציה שלהם לעסוק באקטיביזם חברתי ולראות בקידום צדק חברתי חלק מהיעוד של העבודה הסוציאלית (Weiss & Kaufman, 2006).

הסבר אחר לירידה ברמת העניין של הסטודנטים בפרקטיקת המקרו מספקת הגישה האינטראקטיבית, הגורסת שלאינטראקציות של הסטודנטים עם המרכיבים הפורמליים והבלתי פורמליים של תוכניות הלימוד תפקיד מרכזי בעיצוב האוריינטציות המקצועיות שלהם. ייתכן שבמפגשיהם, במסגרת הקורסים העיוניים ולימודי השדה, עם סוכני חברות שונים שהיו עבורם מודלים לחיקוי (Barretti, 2004; Pike, 1996), גילו הסטודנטים שרוב העובדים הסוציאליים (וייס-גל, 2007), לרבות אלה המשמשים מדריכיהם בלימודי השדה (שגיא-מדעי, 2010), הם בעלי אוריינטציית מיקרו. אפשר שתובנה זו גרמה לחלקם לזנוח את סדר היום החברתי שעמו הגיעו ללימודים.

עוד ייתכן שההתמצאות הרחבה יותר של הסטודנטים בסוף שנת הלימודים במגמות הנוהגות בשוק העבודה תרמה אף היא לירידה ברמת העניין שלהם בפרקטיקת המקרו. בשנים האחרונות אמנם הקימו עובדים סוציאליים בארץ עשרות ארגונים אקטיביסטיים לשינוי חברתי, שבמסגרתם מועסקים עובדים סוציאליים (קאופמן ועמוס, 2012), אך רובם

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית 157

עדיין מועסקים ברשויות המקומיות ובשירותים המשותפים למגזר הממשלתי (בר-צורי, 2004), שבהם הדגש הוא על פרקטיקה ברמת המיקרו.

ההסברים שהוצגו לעיל יכולים להסביר אף את הממצא המראה שכמחצית מהסטודנטים שדיווחו על אוריינטציית מקרו בתחילת שנת הלימודים החלו להימשך במהלכה גם לעיסוק בפרקטיקת מיקרו.

ממצא חשוב העולה ממחקר זה הוא שמספר לא מבוטל של סטודנטים שינו את האוריינטציות המקצועיות שלהם במהלך השנה הראשונה של הלימודים. הסבר אפשרי לממצא זה, הנובע מהגישה הממוקדת במאפייני הסטודנטים, הוא שסטודנטים אלה, בשונה מהסטודנטים ששימרו את האוריינטציות הראשוניות שלהם, הגיעו ללימודים עם אוריינטציות לא מגובשות, ועל כן הושפעו מתוכנית הלימודים יותר מאשר הסטודנטים האחרים. הסבר זה עולה בקנה אחד עם הטענה הגורסת שהשפעת החינוך לעבודה סוציאלית ניכרת בעיקר בקרב סטודנטים שלא החזיקו בעמדות מגובשות בהגיעם ללימודים (Pearson, 1973).

ניתן לראות במספר הלא מבוטל של הסטודנטים ששינו את האוריינטציות הראשוניות שלהם חיזוק גם לגישה הממוקדת במאפייני תוכניות הלימוד, משום שיש בו כדי לרמז על כך שלתוכנית לימודי השנה הראשונה על מרכיביה יש השפעה על האוריינטציות המקצועיות של הסטודנטים. ואולם אין בשני ההסברים שהוצעו לעיל כדי להבהיר את דפוסי השינוי שזוהו בקרב הסטודנטים. התבוננות בדפוסי השינוי שהסתמנו בסוף השנה מעלה את השאלה מדוע שינו חלק מהסטודנטים במהלך השנה את אוריינטציית המיקרו הראשונית שלהם לאוריינטציה גנרית יותר וחלקם שינו את אוריינטציית המקרו הראשונית שלהם לאוריינטציית מיקרו. ממצאי המחקר מרמזים שתחושת המסוגלות של הסטודנטים לעסוק בפרקטיקת מדיניות ובינוי חברתי עשויה להוות גורם חשוב בקביעת אופי השינוי שחל באוריינטציות שלהם. סטודנטים ששינו את אוריינטציית המיקרו שלהם לאוריינטציה גנרית יותר דיווחו בסוף השנה על תחושת מסוגלות רבה יותר לעסוק בפרקטיקת מדיניות, ואילו סטודנטים ששינו את אוריינטציית המקרו שלהם לאוריינטציית מיקרו דיווחו על תחושת מסוגלות נמוכה יותר לעסוק בפרקטיקת מדיניות ובינוי חברתי.

ייתכן שתחושת המסוגלות של הסטודנטים לעסוק בתחומים המזוהים עם פרקטיקת מקרו קשורה לסוגי ההתנסויות שחוו במסגרת תוכנית הלימודים. ניתן לשער שכל אחד מהסטודנטים נחשף במהלך השנה לחוויות למידה שונות שנבעו ממקום ההכשרה שלו בשדה, מאופי ההדרכה שקיבל בשדה, מרמת מעורבותו בפורום המשותף של מרצים וסטודנטים לצדק חברתי ומטיב האינטראקציות האישיות שהיו לו עם חברי הסגל ועם מדריכי השדה. ייתכן שהפרשנויות הסובייקטיביות שהעניקו הסטודנטים לחוויות הלמידה

שחוו בפרקטיקת המקרו השפיעו על תחושת המסוגלות שלהם לעסוק בסוג זה של פרקטיקה.

אף שממצאי המחקר מצביעים על שונות בין הסטודנטים בתחושת המסוגלות לעסוק בפרקטיקת מדיניות ובעבודה לשינוי חברתי, התמונה הכללית העולה מהמחקר היא שרובם היו בעלי תחושת מסוגלות נמוכה יותר לעסוק בתחומי פרקטיקה אלה בסוף שנת הלימודים. אפשר שמגמה זו קשורה לחוויות הלמידה שהיו להם במסגרת ההכשרה המעשית בארגונים לשינוי חברתי, שחשפו לפנייהם את האתגרים והמורכבויות הגלומים בפרקטיקת מקרו. בהקשר זה ראוי לציין אף את אופייה הביצועי של ההתנסות שחוו רוב הסטודנטים, שכללה בעיקר גיוס אנשים וארגון פעילויות ולא תכנון וקבלת החלטות. הסטודנטים אמנם היו שותפים לפעילות משמעותית לשינוי חברתי, אבל התפקיד שמילאו לא דרש כישורים של עובד סוציאלי מקצועי, ועל כן לא אפשר להם ללמוד לפתח פרספקטיבה מקצועית של ניתוח תהליכי שינוי חברתי והבנתם. אפשר שההתמקדות בהיבטים הארגוניים בלבד של עבודת השינוי חברתי, כמו גם החשיפה למורכבותה של פרקטיקת המקרו והדגש שניתן לפרקטיקת המיקרו בקורסים העיוניים, שלא אפשר להם לרכוש את הידע התיאורטי ואת המיומנויות הנדרשות לעיסוק בפרקטיקת מקרו, עוררו אצלם תחושת מסוגלות נמוכה לעבוד בתחום זה. סוגיית הכשירות לעסוק בפרקטיקת מקרו עולה במחקר קודם שנערך בקרב סטודנטים לעבודה סוציאלית בארצות הברית לקראת סיום לימודיהם. במחקר זה נמצא שרוב הסטודנטים חשו שבעוד תוכנית הלימודים, העיונית והמעשית כאחד, היטיבה להכין אותם לעבודה עם יחידים, הרי היא כשלה בהכנתם לעבודה עם מערכות גדולות יותר (Miller, Tice, Harnek, & Hall, 2008).

ממצאי המחקר מרמזים שגם רמת העניין של הסטודנטים לעבוד עם אנשים מהמעמדות החברתיים הנמוכים עשויה להיות גורם חשוב בקביעת אופי השינוי שחל באוריינטציות שלהם. סטודנטים ששימרו את אוריינטציית המיקרו הראשונית שלהם גילו עניין מועט יותר בעבודה עם קבוצות אוכלוסייה אלה בסוף השנה, אולי בשל החוויות השליליות שחוו במהלך השנה עם לקוחות הנמנים עמן. תמיכה להסבר זה ניתן למצוא במחקר קודם שנערך בבריטניה, המצביע על קשר בין חוויות חיוביות עם לקוחות המשתייכים לקבוצות מוחלשות לבין רמת עניין גבוהה לעבוד עמם (Jack & Mosley, 1997). ייתכן שהחוויה השלילית של הסטודנטים עם לקוחות בני המעמדות הנמוכים, יחד עם התפיסה השלילית שהתעוררה כלפיהם בעקבותיה, הפחיתה את החשיבות שייחסו לפרקטיקת מקרו כאמצעי לקידום שינויים חברתיים שייטיבו עם לקוחות אלה. הסבר אפשרי אחר הוא שבמהלך השנה הגיעו סטודנטים בעלי אוריינטציית מיקרו להבנה שפרקטיקת מיקרו מועילה פחות לפתרון סוגיות הנוגעות לעוני, ועקב כך פחת העניין שלהם בעבודה עם לקוחות בני המעמדות הנמוכים.

מגמת הירידה שהסתמנה בתחושת המסוגלות של הסטודנטים לעסוק בפרקטיקת מקרו כמו גם ברמת העניין שלהם לעבוד עם לקוחות מהמעמדות הנמוכים עשויה לשקף גם שהתגבשה אצלם הבנה שהעיסוק בקידום שינוי חברתי ובסיוע לאוכלוסיות מהמעמדות הנמוכים מורכב יותר מאשר העיסוק בפרקטיקה ישירה עם לקוחות ממעמדות גבוהים יותר. עם זאת ראוי לציין, שאין המחקר הנוכחי מאפשר לקבוע את כיוון הסיבתיות בין דפוסי השינוי שהסתמנו באוריינטציות הראשוניות של הסטודנטים לבין תחושת מסוגלותם לעסוק בפרקטיקת מקרו ורמת העניין שלהם בעבודה עם אנשים בני המעמדות הנמוכים. כדי להבהיר סוגיה זו, נדרשים מחקרי המשך. חשוב לערוך גם מחקרים איכותניים שיבחנו איך סטודנטים חווים את השנה הראשונה ללימודי התואר. מחקרים אלה עשויים לשפוך אור על חשיבותן של הזדמנויות הלמידה השונות שמציעה תוכנית הלימודים בעיצוב האוריינטציות המקצועיות של הסטודנטים. עוד מומלץ לערוך מחקרי אורך שיבחנו את האוריינטציות המקצועיות של הסטודנטים לאורך כל שלוש שנות הלימוד של התואר. מחקרים אלה יאפשרו לעמוד על התרומה הייחודית שיש לכל אחת משנות הלימוד לתהליך החברות המקצועי של הסטודנטים.

סיכום

ייחודה של תוכנית הלימודים שנבדקה במחקר זה משתקף בניסיונה ליצור לימודי שדה מאוזנים מבחינה מתודית על ידי חשיפת הסטודנטים להתנסות מעשית, הן בעבודה סוציאלית פרטנית והן בעבודה קהילתית לשינוי חברתי. חשיפה זו נועדה להמחיש לסטודנטים את העשייה הרב-מתודית של העבודה הסוציאלית בשדה ואת חשיבותה, ובתוך כך גם להגביר את המוטיבציה שלהם לפעול גם ברמת המקרו, ולא רק ברמת המיקרו. ואולם ממצאי המחקר, המצביעים על כך שבסוף שנת הלימודים הביעו פחות ממצצית הסטודנטים עניין לעסוק בשתייהן, מעידים על הצלחה חלקית של התוכנית. מלבד האתגר של המשך פיתוח ושכלול תוכניות הכוללות התנסות רב-מתודית, ניתן להצביע עוד על מספר אתגרים הכרוכים בהגברת המוטיבציה של סטודנטים לפעול ברמת המקרו. אתגר מרכזי בהקשר זה הוא פיתוח דרכים להתמודדות עם השמרנות ועם האוריינטציה הפרטנית של רוב הסוכנויות שבהן נערכת ההכשרה המעשית (קאופמן, 2012), כמו גם של המדריכים בשדה (שגיא-מדעי, 2010).

אסטרטגיה יצרנית שאומצה במסגרת התוכנית שהוצגה לעיל היתה פיתוח ערוץ הכשרה בלתי פורמלית במסגרת הפורום המשותף של מרצים וסטודנטים לצדק חברתי. ערוץ זה אפשר לסטודנטים להתנסות בפעילות משמעותית לשינוי מדיניות וקידום צדק חברתי,

תוך דיאלוג עם מרצים וסטודנטים בשנים מתקדמות, שהיו מודלים לחיקוי עבורם. אסטרטגיה אחרת, שפותחה לאחרונה במחלקה שבה נערך המחקר, היא שילוב פרויקט שדה לשינוי חברתי במסגרת קורס תיאורטי בעבודה קהילתית. בהתבסס על התוכנות הנגזרות מממצאי המחקר הנוכחי נבנה פרויקט זה באופן המאפשר לסטודנטים התנסות מבוקרת ומובנית בכל שלבי תהליך ההתערבות לשינוי חברתי (תכנון, ביצוע והערכה), לרבות השתתפות פעילה בקבלת ההחלטות הנוגעות לכל שלב (קאופמן, 2012). הנחת היסוד של פרויקט זה היא שההתמודדות עם הסוגיות שמעלה כל שלב בתהליך ההתערבות תצייד את הסטודנטים בידע ובמיומנויות חיוניות לעיסוק בפרקטיקת מקרו, וכך תגביר את תחושת המסוגלות שלהם לעסוק בפרקטיקה זו.

אולם נראה שלא ניתן לבסס הקניית אוריינטציה גנרית רק על ההכשרה הפורמלית והלא פורמלית בשדה. יש צורך לגבות ולחזק את ההתנסות הרב-מתודית בשדה בלמידה תיאורטית בכיתה ובמסגרות לימודיות שיאפשרו לעבד ולערוך אינטגרציה בין ההתנסויות במתודות השונות. ניתן לעשות זאת על ידי פיתוח תוכנית לימודים המשלבת, משנת הלימודים הראשונה ואילך, בין הכשרה רב-מתודית בשדה לבין קורסים רב-מתודיים באקדמיה. תוכנית מסוג זה מחייבת להכשיר סגל הוראה והדרכה המבין את חשיבות הגישה הגנרית בעבודה סוציאלית ומכיר בה (Parsons, Jorgensoen, & Hernandez, 1994). תוכנית לימודים רב-מתודית תקנה לסטודנטים פרספקטיבה רחבה לבחינת ההבדלים בין פרקטיקת מיקרו לפרקטיקת מקרו, ההקשרים השונים שבהם הן משמשות והאופן שבו הן עשויות להשלים זו את זו, כמו גם את הידע והמיומנויות הנדרשים לעיסוק בכל אחת מהן. אף ששתי הפרקטיקות מבוססות על עקרונות מקצועיים דומים של תכנון (על בסיס אבחון) והתערבות (Parsons, Jorgensoen, & Hernandez, 1994), בדרך כלל תהליכי שינוי ברמת המקרו דורשים זמן רב יותר ומעורבים בהם שחקנים רבים יותר, ולכן יכולת השליטה וההשפעה של העובד הסוציאלי בתהליכים אלה קטנה יותר. תוכנית לימודים רב-מתודית, שתחשוף את הסטודנטים לסוגיות ולאתגרים שמציבות שתי רמות הפרקטיקה, תעמיק את מודעותם למורכבות הגלומה בהובלת תהליכי שינוי ברמת המקרו, ובתוך כך תסייע להם לפתח ציפיות ריאליות ביחס לעיסוק בתחום פרקטיקה זה.

לחיזוק הגישה הגנרית, ובמיוחד לחיזוק המוטיבציה לעסוק בפרקטיקת מקרו בקרב בוגרי תוכניות הלימוד של העבודה הסוציאלית, חשיבות רבה נוכח הצורך הגובר בשדה בתפקידי תיווך וסנגור חברתיים ובגישות אקטיביסטיות (קאופמן ועמוס, 2012). אוריינטציה גנרית וידע רב-מתודי יתרמו תרומה נכבדה להעצמת יכולתם של העובדים הסוציאליים לספק שירות הולם למצוקה הגוברת של לקוחות שירותי הרווחה, נוכח הגידול בבעיות חברתיות, על ידי שילוב בין סיוע ישיר לפרט ולמשפחות לבין פיתוח התערבות לשינוי מדיניות היוצרת ומשמרת בעיות חברתיות.

מקורות

- אבירם, א' וקטן, י' (1989). העדפות מקצועיות של בוגרי בתי הספר לעבודה סוציאלית. חברה ורווחה, י, 3-16.
- איגוד העובדים הסוציאליים (1994). קוד האתיקה המקצועית של העובדים הסוציאליים בישראל.
- ברצורי, ר' (2004). עובדים סוציאליים בישראל – סקירת ההתפתחויות בתחום בשנים 1990-2002. ירושלים: הרשות לתכנון כוח אדם, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה.
- וייס, ע' וגל, ג' (2001). העדפות מקצועיות של סטודנטים מתחילים לעבודה סוציאלית בישראל. חברה ורווחה, כא (2), 159-176.
- וייס-גל, ע' (2007). גישת האדם בסביבתו וביטויה באידיאולוגיה המקצועית ובפרקטיקה של עובדים סוציאליים בישראל. חברה ורווחה, כז (4), 567-596.
- פרוינד, ע', בליט-כהן, ע', כהן א' ודהן, נ' (2012). מחויבות למקצוע בקרב סטודנטים מתחילים בעבודה סוציאלית: הקשר בין משתני רקע, מניעים לבחירת המקצוע ותפיסת מהות המקצוע. ביטחון סוציאלי, 88, 115-143.
- קאופמן, ר' ועמוס, א' (2012). עבודה סוציאלית אקטיביסטית בישראל – חסמים, אתגרים ואפשרויות. בתוך מ' חובב, א' לונטל וי' קטן (עורכים), עבודה סוציאלית בישראל (עמ' 50-67). תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- קאופמן, ר' (2012). עשור למאבק למען צדק חברתי: היבטים ארגוניים על אקטיביזם קהילתי בבית הספר לעבודה סוציאלית. חברה ורווחה, לב (4), 579-600.
- שגיא-מדעי, ש' (2010). בין הפרט לחברה: תפיסותיהם של מדריכים בהכשרה בשדה ביחס למקצוע העבודה הסוציאלית ומידת יישומן בפרקטיקה ובתהליך ההדרכה (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך). המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- Abbel, N. & McDonell, J. R. (1990). Preparing for practice: Motivations, expectations and aspirations of the MSW class of 1990. *Journal of Social Work Education*, 26 (1), 57-64.
- Abramovitz, M. (1993). Should all social work students be educated for social change? *Journal of Social Work Education*, 29, 6-11, 17-18.

- Abramovitz, M. (2001). Everyone is still on welfare: The role of redistribution in social policy. *Social Work, 46*, 297-308.
- Barretti, M. (2004). What do we know about the professional socialization of our students? *Journal of Social Work Education, 40* (2), 255-283.
- Birkenmaier, J., Berg-Weger, M., & Dewees, M. (2013). *The Practice of Generalist Social Work*. NY: Routledge.
- Bogo, M., Raphael, D., & Roberts, R. (1993). Interests, activities, and self-identification among social work students: Toward a definition of social work identity. *Journal of Social Work Education, 29* (3), 279-292.
- Brueggeman, W. G. (2005). *The practice of macro social work* (3rd ed.). Chicago: Wadsworth Publishing.
- Butler, A. C. (1990). A reevaluation of social work students' career interests. *Journal of Social Work Education, 26*, 45-56.
- Butler, S. S. & Coleman, P. A. (1997). Raising our voices: A macro practice assignment. *Journal of Teaching in Social Work, 15*, 63-80.
- Cryns, A. G. (1977). Social work education and student ideology: A multivariate study of professional socialization. *Journal of Education for Social Work, 13*, 44-57.
- Ezell, M., Chernesky, R. H. & Healy, L. M. (2004). The learning climate for administration students. *Administration in Social Work, 28* (1), 57-76.
- Gal, J. & Weiss, I. (2000). Policy-practice in social work and social work education in Israel. *Social Work Education, 19*, 485-499.
- Hamilton, D. & Fauri, D. (2001). Social workers' political participation: Strengthening the political confidence of social work students. *Journal of Social Work Education, 37*, 321-332.
- Han, M. & Chow, J. (2010). What changes MSW students' view on the mission of social work? *Social Work Education, 29* (2), 205-221.

- Hare, I. (2004). Defining social work for the 21st century: The International Federation of Social Workers' revised definition of social work. *International Social Work, 47* (3), 407-424.
- Jack, R. & Mosley, S. (1997). The client group preferences of diploma in social work students: What are they, do they change during programmers and what variables affect them? *British Journal of Social Work, 27*, 893-912.
- Jacobson, W. B. (2001) Beyond therapy: bringing social work back to human services reform. *Social Work, 46* (1), 51-61.
- Koeske, G. F., Lichtenwalter, S., & Koeske, R. D. (2005). Social workers' current and desired involvement in various practice activities: Explorations and implications. *Administration in Social Work, 29* (2), 63-83.
- Limb, G. E. & Organista, K. C. (2006). Change between entry and graduation in MSW student views on social work's traditional mission, career motivations, and practice preferences: Caucasian, student of color, and American Indian group comparisons. *Journal of Social Work Education, 42* (2), 269-290.
- Martin, M. E., Pine, B. A., & Healy, L. M. (1999). Mining our strengths: Curriculum approaches in social work management. *Journal of Teaching in Social Work, 18* (1-2), 73-97.
- Mary, N. L. (2001). Political activism of social work educators. *Journal of Community Practice, 9* (4), 1-20.
- Milbrath, L. W. (1965). *Political participation: How and why do people get involved in politics?* Chicago: Rand McNally College Publication.
- Miller, S. E., Tice, C. J., & Harnek Hall, D. M. (2008). The generalist model: Where do the micro and macro converge? *Advances in Social Work, 9* (2), 79-90.
- Mizrahi, T. (2001). The status of community organizing in 2001: Community practice context, complexities, contradictions, and contributions. *Research on Social Work Practice, 11*, 176-189.

- Moore, L. S. & Johnston, L. B. (2002). Involving students in political advocacy and social change. *Journal of Community Practice, 10* (2), 89-101.
- Morrison Van Voorhis, R. M. & Hostetter, C. (2006). The impact of MSW education on social worker empowerment and commitment to client empowerment through social justice advocacy. *Journal of Social Work Education, 42*, 105-121.
- O'Connor, I. & Dagleish, L. (1986). The impact of social work education: A personal construct reconceptualization. *Journal of Social Work Education, 22*, 6-30.
- Netting, F. E., Kttner, P. M., & McMurtry, S. L. (2003). *Social work macro practice* (3rd ed.). Chicago: Allyn & Bacon.
- Parsons, R. J., Jorgensoen J. D., & Hernandez, S. H. (1994). *The integration of social work practice*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Pearson, G. (1973). Social work as privatized solution of public ills. *British Journal of Social Work, 3*, 209-227.
- Pike, C. K. (1996). Development and initial validation of the social work values inventory. *Research on Social Work Practice, 6*, 337-352.
- Reamer, F. G. (1991). From the editor. *Journal of Social Work Education, 27*, 99-101.
- Reeser, L. & Epstein, I. (1990). *Professionalization and activism in social work: The sixties, the eighties, and the future*. New York: Columbia University.
- Ritter, J. A. (2008). A national study predicting licensed social workers' levels of political participation: The role of resources, psychological engagement, and recruitment networks. *Social Work, 53* (4), 347-357.
- Rome, S. H. & Hoechstetter, S. (2010). Social work and civic engagement: The political participation of professional social workers. *Journal of Sociology & Social Welfare XXXVII* (3), 107-129.

השפעת לימודי שדה רב-מתודיים על האוריינטציה המקצועית של סטודנטים לעבודה סוציאלית 165

- Rubin, A. & Johnson, P. J. (1984). Direct practice interests of entering MSW students. *Journal of Education for Social Work, 20*, 5-16.
- Rubin, A., Johnson, P. J., & DeWeaver, K. L. (1986). Direct practice interests of MSW students: Changes from entry to graduation. *Journal of Social Work Education, 22*, 98-108.
- Sha, W., Wong, Y., Lou, V., Pearson, V., & Gu, D. (2012). Career preferences of social work students in Beijing and Shanghai. *Social Work Education, 31* (1) 4-21.
- Segal-Engelchin, D. & Kaufman, R. (2008). Micro or macro-orientation? Israeli student's career interests in an antisocial era. *Journal of Social Work Education, 44*, 139-157.
- Spiro, S. H. (2001). Social work education in Israel: Trends and issues. *Social Work Education, 20* (1), 89-99.
- Valentine, D. P., Gandy, J. T., & Weinbach, R. W. (1986). Assessing the socialization of students in part-time and full-time graduate social work education. *Journal of Continuing Social Work Education, 3* (4), 27-32.
- Weil, M. O. (2005). Introduction: Contexts and Challenges for the 21st Century. In O. Weil (Ed.), *The handbook of community practice* (pp. 3-33). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Weiss, I. (2006). Modes of practice and the dual mission of social work: A cross-national study of social work students' preferences. *Journal of Social Service Research, 32* (3), 135-151.
- Weiss, I., Gal, J., & Cnaan, R. A. (2004) Social work education as professional socialization: A study of the impact of social work education on students' professional preferences. *Journal of Social Service Research, 31* (1), 13-31.
- Weiss, I. & Kaufman, R. (2006). Educating for social action: An evaluation of the impact of a fieldwork training program. *Journal of Policy Practice, 5* (1), 5-30.

- Wodarski, J., Pippin, J., & Daniels, M. (1988). The effects of graduate education on personality, values and interpersonal skills. *Journal of Social Work Education, 24*, 266-277.
- Wolk, J. L., Pray, J. E., Weismiller, T., & Dempsey, D. (1996). Political practica: Educating social work students for policymaking. *Journal of Social Work Education, 32*, 91-100.